

EMLÉKEZÉS

SCHWARZ ANDRÁS BERTALANRA, A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA TISZTELETI TAGJÁRA

Hamza Gábor

az MTA rendes tagja, egyetemi tanár,
Eötvös Loránd Tudományegyetem Római Jogi Tanszék
gabor.hamza@ajk.elte.hu

A már fiatal korában nemzetközi hírnevet szerző magyar származású Schwarz András Bertalan, akit a Magyar Tudományos Akadémia 1946. július 24-én választott tiszteleti tagjául, széles körű tudományos munkásságának bemutatása és méltatása nem könnyű feladat. A ma is komoly értékkel rendelkező munkákat hátrahagyó tudós *oeuvre*-je nem választható el személyes sorsának, életpályájának alakulásától. Ennek megfelelően célravezető még a kiváltképpen nemzetközi jellelű jogi romanisztika művelői körében is szokatlanul számító, jórészt külső kényszerítő körülmények hatása alatt formálódó *curriculum vitae* változatos állomásainak – amelyek között megkülönböztetett figyelmet érdemel a csaknem két évtizedes törökországi tartózkodás – áttekintése.

Az 1886. február 17-én Budapesten született Schwarz András Bertalan jogi tanulmányait a budapesti Tudományegyetem Jog- és Államtudományi karán végezte. Még pesti joghallgató korában – nagybátyja, Szász-Schwarz Gusztáv ösztönzésére, aki Rudolf von Jhering tanítványa volt Göttingenben – tanulmányokat folytatott a bonni egyetemen,

ahol főleg a jeles civilista, Ernst Zitelmann előadásait és szemináriumait hallgatta. Jogi tanulmányait Magyarországon fejezte be 1908-ban. Még ebben az esztendőben visszatért Németországba, ahol Lipcsében, Ludwig Mitteis világhírű papirológiai intézetében dolgozott. Itt készítette el nagy nemzetközi visszhangra találó munkáját,¹ amelynek alapján 1912-ben magántanári képesítést nyert római jogból. Ez a tény még nagyobb jelentőségre tesz szert, ha figyelembe vesszük, hogy Németországban ebben az időben milyen nehéz volt külföldi állampolgár számára a *venia legendi* elnyerése (gondolunk itt például Lukács György heidelbergi habilitációja körüli nehézségekre). A magántanári képesítés megszerzése Schwarz András Bertalan esetében sem volt, főleg adminisztrációs természetű okoknál fogva, problémamentes. Ezt bizonyítja az a körülmény, hogy szükség volt Ludwig Mitteis professzor személyes közbenjárására is a *venia legendi* ügyében a szász kultuszminisztériumban. Itt jegyezzük meg,

¹ Schwarz András Bertalan publikációinak részletes jegyzékét lásd *Rechtsgeschichte*, 1960, 227–281.

hogy tíz évvel korábban (1902-ben) Schwarz András Bertalanhoz szemléletét és életpályáját tekintve egyaránt közel álló Ernst Rabel ugyanabban az intézetben habilitált Mitteis-nél. Schwarz András Bertalan később a német magánjogra nézve is megszerezte a *venia legendi*.

A lipcsei évek Schwarz András Bertalan számára tudományos szempontból rendkívül gyümölcsözőek voltak. Itt írta meg a háborús viszonyok miatt csak hosszú évekkel később publikált, a jogi papirológiai irodalomban mind a mai napig standard munkának számító könyvét is (Schwarz, 1920). Az I. világháborút követően visszatért Lipcsébe, ahol 1922-ben rendkívüli tanári címet kapott. 1926-ban Zürichbe hívták, itt elődje a nemzetközi hírnű Andreas von Tuhr professzor volt, Svájcban azonban csak négy évet töltött. 1930-ban ismét Németországba ment, ezúttal a freiburgi egyetemen (Freiburg im Breisgau) nyerve professzori kinevezést. Előadásai a római jog mellett átfogták a magánjog oktatását, és kiterjeszkedtek az összehasonlító jog bemutatására is, de emellett tartott szemináriumot a jogi papirológia köréből is. A freiburgi professzúra azonban csak rövid ideig tartott, mivel Schwarz András Bertalan már 1933 nyarán, a nemzetiszocialista (NSDAP) hatalomátvétel után katedrája elhagyására kényszerült. Az első emigrációs év legnagyobb részét Angliában töltötte, ahol Oxfordban és Cambridge-ben tartott előadásokat.² Közben abban reménykedett, erre Szladits Károlyhoz írt levelei alapján lehet következni, hogy szülőhazájában, Magyarországon

² Emigrációs éveire vonatkozóan értékes információkkal szolgálnak Szladits Károlyhoz írt (Londonból, 1933. november 22-én és 25-én keltezett) levelei, valamint Budapesten élő, 1980. március 2-án elhunyt húga (Dr. Frigyes Béláné, szül. Schwarz Emmy) szóbeli közlései.

jut katedrához. Ez a lehetőség azonban nem válhatott valóra, és ezért úgy döntött, hogy elfogadja az isztambuli egyetem megtisztelő meghívását. Mivel Schwarz András Bertalan életének hátralevő részét, csaknem húsz esztendő, az isztambuli egyetem professzoraként töltötte el, indokolt, hogy életének ezzel a szakaszával kissé részletesebben foglalkozunk. Isztambulban az európai értelemben vet egyetem, az ún. *Darülfünun*, csak a századforduló óta létezik.³ Jogi karral azonban ez az egyetem csak 1927 óta rendelkezik, amely kar valójában az 1926-ban a Kemál Atatürk által alapított jogi iskola utódja. A sok tekintetben még a régi feudális hagyományokkal terhelt, a *medresze* sajátosságaitól teljes egészében elszakadni nem tudó egyetem átfogó reformjára a Török Köztársaság kikiáltásának tizedik évfordulóján, 1933-ban kerül sor. A kapuit 1933 novemberében megnyitó új típusú, modern egyetemnek azonban a reformtörekvéseket minden tekintetben támogató, szakmailag is nagy tekintélyű, nemzetközi hírnű professzorokra volt szüksége. Az új egyetem alapításának előkészületei egybeestek a nagy arányokat öltő németországi tudosemigrációval. A hazájuk elhagyására kényszerített tudósoknak a magyar származású Philipp Schwartz orvosprofesszor vezetésével már 1933 áprilisában, Zürichben megalapított ún. *Notgemeinschaft deutscher Wissenschaftler im Ausland* sietett segítségére, és ez a szervezet vállalta a török kultuszminisztérium részéről kezdeményezett professzori meghívásokkal kapcsolatos teendőket adminisztrációs lebonyolítását is. Az emigráns professzorok nagyobb hányada az isztambuli egyetemre,

³ Az isztambuli egyetem múltjára, akkori szervezeti felépítésére, továbbá a német emigráció helyzetére vonatkozóan részletes adatok találhatóak Horst Widmann könyvében (1973).

kisebb hányada az ankarai egyetemre kapott meghívást. Schwarz András Bertalan egyike a négy Isztambulba meghívott emigráns jogászprofesszornak (a többi három: Ernst Hirsch, Richard Honig, Karl Strupp), ő azonban csak 1934-ben érkezett meg a volt török fővárosba.⁴

A törökországi meghívás a nemzetközi hírnévnek örvendő római jogásznak és a magánjogásznak szólt. A francia felsőoktatási rendszer (így a szemeszterenként kötelező vizsga és a meghatározott sorrendben felveendő tárgyak) szerint megszervezett jogi karon Schwarz András Bertalan két katedrát, a római jogit és a magánjogit kapta meg, emellett azonban, amint erre főleg Guido Kisch-sel folytatott levelezéséből következtetni lehet, előadta az összehasonlító jogot is. Külön érdeme Schwarz professzornak, hogy kitűnő ismerője és művelője a svájci magánjognak, amelyet a török állam Kemal Atatürk idejében recipiált. A svájci *Zivilgesetzbuch* (ZBG) és *Obligationenrecht* 1926-ban történő bevezetését – amelyben nagy szerepe volt a közreműködő francia jogászok mellett a kiváló, már a régi isztambuli egyetemen vendégprofesszúrárt nyert svájci jogásznak, Georges Sauser-Hallnak – megelőzte az arab és perzsa jogforrások 1924-ben történt hatályon kívül helyezése. A fejlett, egyedül a megelőlegezett fejlődés igényeivel adekvált svájci magánjog recipiálása már eleve számos problémát rejtett magában, amelyek elméleti igényű leküzdése a civilizált területén, Ernst Hirsch mellett, nagyrészt Schwarz András Bertalan feladata lett. Nem véletlen ezért, hogy bemutatkozó

⁴ Schwarz András Bertalan isztambuli éveivel kapcsolatos adataink részben a 3. lábjegyzetben idézett munkából, részben pedig Guido Kisch professzor visszaemlékezéseiből (Kisch, 1964, 167–169.), valamint Giovanni Pugliese írásából (1955, 376–382.) származnak.

előadását francia nyelven éppen *La réception et l'assimilation des droits étrangers* (Az idegen jogok recepciója és asszimilációja) címmel tartotta. Csaknem két évtizedet átfogó isztambuli professzori működése során Schwarz András Bertalan múlhatatlan érdemeket szerzett a joghallgató török ifjúság képzésében, a szakmai utánpótlás színvonalas nevelésében és a török civilizáltika tudományos művelésében. Legkiválóbb tanítványai, így Kudret Ayiter, Bülent Davran, Türkan Rado, Ziya Umut, Hıfzi Veldet Velidedeoglu, és mások később nemzetközi hírű professzorai lettek az isztambuli és az ankarai egyetemeknek. Említést érdemel az is, hogy az ő közvetítésével került a II. világháború befejezését követően néhány évre az ankarai egyetemre Paul Koschaker, akinek utóda az előbb a tanítványok között is említett kiváló romanista, az 1986-ban elhunyt Kudret Ayiter professzor.

Schwarz András Bertalan azonban törökországi tartózkodása során nemcsak tudományos és oktatási feladatokat látott el: a *par excellence* nagy elfoglaltsággal járó nevelői teendők ellenére mintegy „lelke”, motorja volt – a kultúrtörténész Alexander Rüstow mellett – az emigráció társadalmi életének. A tudományok fejlődését bemutató interdiszciplináris előadásorozatok keretében jogi témájú referátumokat tartott, de aktív részt vállalt emellett a népszerűsítő feladatot is betöltő, széles publicitást élvező egyetemi előadások tartásában is. Így például az 1943/44-es tanévben a házasságon kívül született gyermek jogállásának kérdéseiről tartott előadást a széles közönség számára. Részletesebb elemzésre vár az a módszer vagy koncepció, amelyre Schwarz András Bertalan római jogi előadásait felépítette. Előadásai általános képet adott a római jog történetéről, és emellett külön figyelmet fordított a továbbélés és

azon belül is a recepció kérdéseire. A római magánjog doktrinális részét ismertette a személyekre és az ügyleti tanra volt különös figyelemmel, de a perjogot sem hanyagolta el. A kötelmi jog ismertetése erősen háttérbe szorította a dologi jogot. Római jogi előadásainak karakterisztikuma szoros kapcsolatban áll a római jogot egyfajta *ius Europaeum*nak tekintő szemléletével, amely végső soron a pandektisztika aktualizáló tendenciájával rokon. Emellett azonban mindig figyelemmel van a római jog *ius controversum* jellegére is. Előadásainak ilyen jellegű és irányú felépítése azonban szinte kizárólag azzal a funkcióval magyarázható, amelyet a több áttételen keresztül *ius oecumenicum*ként értelmezett római jog mint egyetemi diszciplína az átfogó reformok Törökországában betölt.

Schwarz András Bertalan nagy elfoglaltsággal járó isztambuli professzúrája alatt sem számolta fel gyümölcsöző külföldi kapcsolatait.⁵ Számos nemzetközi tudományos kongresszuson vett részt, sőt, élete utolsó éveiben évente néhány hónapon át Bonnban is vendégprofesszor volt, továbbá részt vállalt a Koschaker-émlékkönyv szerkesztésében is. Érzelmek, de civilizáltikai munkásságának jellege is már szinte elválaszthatatlanul Törökországhoz kötötték, amellett, hogy igen intenzív kapcsolatokat ápolt szülőhazájával, Magyarországgal is. Így méltán mondhatjuk, hogy Schwarz András Bertalan nem csupán – a kontinuitás kérdését ezúttal figyelmen kívül hagyva – a nagy elődhöz, Theophilushoz hasonlóan *facundissimus antecessora* volt az isztambuli egyetemnek, hanem egyúttal *fide-*

⁵ Erre vonatkozóan gazdag anyag található Guido Kischhez – akivel való barátsága még a lipcsei évekre nyúlik vissza – írt leveleiben (lásd az 4. jegyzetben hivatkozott munkát.)

lissimus antecessora is. Nem véletlen ezért, hogy már a halálát követő évben megjelent egyetemi évkönyv (az *Annales de la Faculté de Droit d'Istanbul*)⁶ szerzői nagy megbecsüléssel és hálaival emlékeznek rá. Schwarz András Bertalan gazdag tudományos munkássága rendkívül széles körű. Első római jogi tárgyú munkáit magyarul írta, és Magyarországon jelentette meg még hallgató korában (1906). Pályadíjat nyert dolgozata a *Digesta* egyik titulusa (D. 41, 2: *De acquirenda vel amittenda possessione*) kritikai kommentárja. Forrásbázisát tekintve jórészt erre a munkára épül az ugyancsak Magyarországon megvédett, 1907-ből származó, *A birtokjog és a birtoktan alapjai* című doktori disszertációja is. Szócikketek írt ezenkívül az öröklési jog egyes intézményei köréből a *Magyar jogi lexikonban*. Magyar nyelven tette közzé a *Causális ügylet és a tulajdonáttruházás a görög papyrusok jogában* (1912) és a *Vagylagos kötelelem* (1933) című tanulmányait; más munkái németül, franciául, törökül és angolul jelennek meg. Már első magyar nyelven publikált dolgozatai alapján felsejlik tudományos munkásságának körvonala. A római jog mellett ugyanis jórészt mestere, Grosschmid Béni hatására érdeklődik a modern civilizáltika témái iránt is. Ez az érdeklődés még teljesebbé válik a lipcsei évek eredményeként a jogi papirologia egyes tudományos témái feldolgozásával. S végül a nem csupán a római jogra korlátozott antik jogok iránti tudományos vonzalom párosulása a modern jogok művelésével szinte szükségképpen egyfajta szintézisként vezet a jogösszehasonlítás bonyolult problémakörébe vágó kérdések feldolgozásához. Schwarz András Bertalan kifejezetten csak a tulajdon-

⁶ *IU Hukuk Fakültesi Mecmuası*, 1954 (hivatkozva Widmann, 1973, 289.).

képpen római joggal foglalkozó munkássága ilyen módon tudományos életműnek csak egy részét képezi. Ha azonban akár Magyarországon írt első munkáit vagy a zürichi egyetemen tartott bemutatkozó előadást, amely a pandektajog és a modern római jog stúdium kapcsolatával foglalkozik, vagy akár az élete utolsó éveiben publikált modern szellemű, szociológiai szempontokat is figyelembe vevő, a római jog *ius controversum* (*strittiges Recht*) jellegére rámutató tanulmányait tartjuk szem előtt, nyilvánvaló, hogy ennek a jognak tudományos művelése állott munkásságának központjában. Papirologiai tárgyú könyvei, tanulmányai rendkívül alapos felkészültségről, nagy elmélyültségről tanúskodnak. Papirologiai munkái, mint erre nekrológiájában Franz Wieacker mutat rá (1954, 598.), az okirat (a forma) és az alapjául szolgáló ügylet (a tartalom) bonyolult viszonyának kérdéseit elemzik. Következtetései, eredményei a forrásanyag növekedésére visszavezethető kisebb korrekciókat leszámítva mind a mai napig érvényesek és elfogadottak a szakirodalomban. A papirologiai munkásság, a jogi papiruszok világának feltárása már magában foglalja a recepció komplex problémaköre – melyhez a jogösszehasonlítás változatos témákat átfogó kérdésköre kapcsolódik – elemzése iránti igényt. A recepció és a vele összefüggő jogösszehasonlítás azonban feltételezik a modern civilisztikai témák iránti tudományos érdeklődést. Schwarz András Bertalan behatóan foglalkozott, csak a példa kedvéért néhány, a már idézett, a vagylagos kötelemről szóló tanulmányán felüli témát megemlítve, a magánjog általános elveivel, a magánjog nemzetközi egységesítésének problémájával, a svájci ZGB nemzetközi hatásával, a veszélyviselés kérdésével az adásvételnél stb.

Nagy jelentőséghez jut életművében a jogösszehasonlítás, amelyen belül az isztambuli professzúra által determináltan is a recepció játszik központi szerepet. A jogösszehasonlítás azonban nem válik el mereven a jogtörténet-től. Schwarz András Bertalan mindig szem előtt tartja, éppen a pozitív, valamint a negatív asszimiláció kérdései kapcsán, azokat a történeti hagyományokat, amelyek lehetővé teszik, vagy éppen ellenkezőleg: akadályozzák az idegen jogszabályok meghonosodását. Kifejezetten jogtörténeti tárgyú munkái között kiemelkedő jelentőségű a modern pandektarendszer keletkezését elemző, és az ún. *Professorenrecht* jogfejlődésben betöltött szerepét vizsgáló tanulmánya. A jogösszehasonlítás tárgykörébe vágó munkái között igen jelentősek az angol jogi (magánjog) forrásaival és a svájci ZGB hatásaival foglalkozó művei, valamint – bár már inkább partikuláris érvényességi körrel – a svájci magánjogra épülő török magánjog aktuális kérdéseit elemző tanulmányai. Török nyelven publikált munkái közül alapvetőek a családi jogi és kötelmi jogi előadásainak anyagát tartalmazó könyvek. Schwarz András Bertalan korára általában jellemző szűklátókörű pozitívizmustól való következetes elszakadása révén érte el azt, hogy a római jog adta alapokra épített munkái halála után is megőrizték a jelen és a jövő jogászai számára tételeik, gondolataik eredetiségét és frissességét. A magyar származású, Budapesten tanult és hazájával későbbi pályafutása során a kapcsolatot mindvégig ápoló nagy tudós emlékét kegyelettel több nemzet, köztük a magyar is őrzi.

Kulcsszavak: *isztambuli egyetem, jogi papirologia, Ludwig Mitteis, összehasonlító jog, Philipp Schwartz, római jog recepciója*

IRODALOM

- Kisch, Guido (1964): Erinnerung an Bertalan Schwarz. Ein Briefwechsel 1938–1953, Recht im Dienst der Menschenwürde. In: *Festschrift für Herbert Kraus*, Würzburg
- Pugliese, Giovanni (1955): Lettera da Istanbul, *Labeo*, 1, 376–382.
- Rechtsgeschichte und Gegenwart, Gesammelte Schriften zur Neueren Privatrechtsgeschichte und Rechtsvergleichung von A. B. Schwarz*. (Hans Thieme, Hans – Wieacker, Franz [Hrsg.]) (1960) Karlsruhe, 227–281.

- Schwarz, Andreas B.: Die öffentliche und private Urkunde in römischen Ägypten. Studien zum hellenistischen Privatrecht. *Abhandlungen der Phil.-hist. Klasse der sächsischen Akademie der Wissenschaften*, 31, 1, Leipzig 1920.
- Widmann, Horst (1973): *Exil und Bildungshilfe. Die deutschsprachige akademische Emigration in die Türkei nach 1933*, Bern.
- Wieacker, Franz (1954): In memoriam Andreas Bertalan Schwarz. In: *Zeitschrift der Savigny Stiftung für Rechtsgeschichte. Romanistische Abteilung* 84.

